

Київські академічні осередки розвитку теріологічних знань у плинні часу (ЗМАН, Зообін, ІЗАН, ННПМ)

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Kyiv's academic centres for the development of theriological knowledge over time (ZMAN, Zoobin, IZAN, and NMNH). — A brief overview of the history of theriological research in Kyiv's academic centres over the last 100 years, with a focus on the state of research during the existence of the Ukrainian Theriological Society. In total, the list comprises eight institutions and their departments, the central one being the Zoological Museum of the Ukrainian Academy of Sciences. It was on the basis of this museum that other institutions were formed, or from which (or its offshoots) other institutions were separated; the key ones today are the National Museum of Natural History (NMNH) and the Institute of Zoology (IZAN) of the National Academy of Sciences of Ukraine. The most powerful centre for the development of theriology in the post-war years and until the end of the 20th century was IZAN, which comprised four departments with a clear emphasis on theriological topics (ecology, morphology, faunistics, palaeontology) and four departments and laboratories with a marked focus on mammals (parasitology, nature conservation, game fauna, and the zoological museum). At the NMNH, these units became the Departments of Zoology and Palaeontology, which separated from IZAN in 1997. The key research areas of these departments and other institutions are examined.

Вступ

Київські академічні осередки упродовж понад 100 років бути і залишаються одними з ключових центрів розвитку теріології в Україні, на рівні з такими центрами, як Харків, Львів, Сімферополь, Ужгород, Одеса, Черкаси. Початки цього закладено дослідженнями в Університеті св. Володимира (нині КНУ) і кількох нових для ХХ ст. громадських об'єднаннях, у т.ч. Товаристві правильного полювання (ТПП), Орнітологічному товаристві ім. Кесслера (ОТК), Українському науковому товаристві (УНТ).

Стартом стало формування навесні 1919 р. «Фауністичного комітету» УАН і за його ухвалами — Зоологічного музею УАН, а невдовзі і кількох суміжних інституцій, серед яких — Дніпровська біостанція та заповідник Конча і Заспа, в яких активно велися академічні дослідження. Літератури про перші етапи становлення цих установ чимало, а ключовим оглядом є нарис С. Погребняка з колегами щодо історії формування Зоологічного музею УАН (ЗМАН) [Погребняк *et al.* 2010], а також опис етапів розвитку цього музею й суміжних інституцій [Загороднюк & Очеретна 2019].

Передісторія: події першої половини ХХ ст.

Хроніки академічних досліджень в Києві ведуть свій початок формально з травня 1919 р., проте безкінечні зміни влади і бездіяльність УАН¹ до весни 1921 р. унеможливили академічну роботу, і *de facto* лише з 1.06.1921, після об'єднання УНТ з «АН в Києві» (по суті примусового) та іншими інституціями з утворенням ВУАН [Онопрієнко & Щербань 2008] почалася робота. Ця робота значною мірою йшла стихійно, по суті за власними планами науковців, проте важливо пам'ятати, що в ті голодні й політично нестабільні роки (1921–1923) посад (грошей) майже не було [Шпак & Юркова 2010].

Так, у Першому (Фізично-математичному) відділі ВУАН, куди входив Зоомузей, у 1922 р. було 22 установи, на які виділялося 40–50 штатних посад. Практикувалися «дрібні ставки» (коли в нормі було 1/4 або 1/2 ставки, та «списки А і Б», якими ділили працівників на тих, хто отримує ставку, і тих, хто працює позаштатно. Для прикладу, у ЗМАН ставки мали лише його директор (Кашенко) і консерватор (Караваєв), а всі інші були волонтерами [Звідомлення 1922 та ін.].

Одними з яскравих свідчень тогочасної дослідницької активності стали три процеси: (1) накопичення теріологічних колекцій, (2) формування власних зоологічних видань, (3) організація системи моніторингу за станом фауни. Започаткований в УНТ «Український зоологічний журнал» (1921) пережив одне повторне видання — число 2 вийшло 1923 р. під егідою ВУАН [Загороднюк & Пархоменко 2018] і надалі видання відновилося лише 1926 р. у форматі спеціального випуску «Трудів Фізико-математичного відділу» (том 4, вип. 2), що отримав власну назву «Збірник праць зоологічного музею» [Загороднюк & Годлевська 2008]. Власне, це видання під різними обкладинками (то як Труды ФМВ, то як Труды ИЗАН тощо) на роки стало основним зоологічним (зокрема й теріологічним) виданням України [Погребняк & Пивоварова 1969] і залишалося таким фактично до заснування «Вестника зоологии» (1967)². Саме в ньому було зосереджено найбільшу кількість тогочасних теріологічних праць [Загороднюк & Годлевська 2008].

Протягом 1920-х років основні події були зосереджені навколо ЗМАН, проте з 1931 р. (а фактично з 1934) цю установу відповідно до програм укрупнення інституцій було об'єднано з кількома іншими, у т.ч. з Дніпровською біостанцією та Інститутом біології (перед тим як «Інститут мікробіології» Ф. Омельченка), який після смерті його засновника злили з лабораторією порівняльної анатомії І. Шмальгавзена, якого і призначили директором БІНу, а після злиття БІНу зі ЗМАН — директором новоствореного «Зообіну».

¹ Ключові акроніми для назв академічних установ (за абеткою): ВУАН — Всеукраїнська АН; ЗМАН — Зоологічний музей УАН (та похідних від УАН); Зообін (Інститут зоології та біології ВУАН); ІГБ — Інститут гідробіології; ИЗАН — Інститут зоології АН УРСР (та похідних академії); ІЗК — Інститут захисту рослин РК Україна; ННПМ — Національний науково-природничий музей НАНУ; УАН — Українська АН; УНТ — Українське наукове товариство.

² Після 1963 р. вийшло (з великими паузами) лише 4 випуски ЗПЗМ: 1969, 1971, 1973, 1976.

Рис. 1. Будівля ВУАН 1934 р., в яку після завершення будівництва у 1928 р. переїхав ЗМАН разом з більшістю інших академічних інституцій. Ця будівля була головною спорудою ВУАН до 1965 р., з центральним входом з протилежного боку (Короленка [Володимирська] 45), коли під 50-річчя СРСР почалася грандіозна розбудова АН з вивільненням будівлі під новостворений «Музей природи» (ЦНПМ, нині ПНПМ). Лівого крила і 5 (4) поверху в той час не було.

З 1928 р. вся академічна наука в Києві по суті була зосереджена в будинку ВУАН, куди з Терещенківської 2 (нині 4) переїхав і Зоомузей (рис. 1) і де було створено й Національний геологічний музей з відповідними палеонтологічними колекціями. Саме там сформували 1934 р. і Зообін, який включав і колишній ЗМАН, і майбутні інститути зоології та гідробіології (ІЗАН та ІГБ). Ця адреса після серії попередніх переїздів залишилася основною для всіх вихідних і похідних зоологічних структур — ЗМАН, ІЗАН, ННПМ, включно з зоологічним і палеонтологічним відділами («музеями»).

Зоологічний музей довгий час залишався у складі Зообіну автономною структурою, з власним директором (М. Шарлемань) і розгалуженою структурою — як «музейний сектор», що включав п'ять «секцій», тобто по суті відділів (для огляду подій і джерел див.: [Загороднюк & Очеретна 2019]). Основною поглинання музею БІНОм стало рішення Президії ВУАН 13.02.1934 щодо зниження статусів академічних музеїв і їхнього підпорядкування профільним інститутам [Онищенко, 2003а: с. 36].

Надалі Музейний сектор Зообіну був перейменований у відділ фауни і систематики хребетних, а через роки (1956–1965) був створений новий «музейний сектор», вже за ініціативою М. Щербака [Щербак 1981]. Цей сектор в Зообіні став ключовим осередком подальшого розвитку теріологічних досліджень, передусім фауністичних, таксономічних і біогеографічних. Секціями музейного сектору були: «а) хребетних тварин, б) безхребетних тварин, в) паразитології, г) палеозоології, д) виставочна частина» [Онищенко 2003б: 870]. По суті 4 з 5 передбачали дослідження ссавців.

Примітними подіями стали підготовлені в ЗМАН огляди поширення ссавців, оформлені за підсумками інвентаризації колекції ссавців. Таким, зокрема, став огляд «Географічне поширення шкідливих гризунів УСРР» [Кризов 1936], а слідом й перший випуск «Фауни України» — «Звірі УСРР» [Мигулін 1938]. Остання подія зафіксоване в «Резолюції Першої української фауністичної конференції, організованої Інститутом зоології та біології АН УСРР 30 листопада 1936 р.» «30. Заслухавши доповідь О. О. Мигуліна: «Звірі УСРР», конференція відмічає цінність роботи і вважає за бажане, щоб поданий [...] рукопис: «Звірі УСРР» був надрукований в найближчій часі як один з перших текстів «Фауна УСРР.» [Они-

пенко 2003а: 236]. Цим фактично ознаменовано початок серії «Фауна України», яку активно стали розвивати лише по війні (1956).

В такому стані Зообін проіснував до 1939 р., коли з його складу виокремили Інститут гідробіології (колишню Дніпровську біостанцію), і після цього установа отримала назву Інститут зоології АН УРСР. Початок активних бойових дій в Києві у 1941 р. спровокував значний відтік кадрів на фронт і поділ ІЗАН на два — вивезений до Уфи (Башкирія) «фрагмент», об'єднаний вдруге з ІГБ та Карадазькою біостанцією в Зообін (Зообін-2) та залишені в Києві «рештки» ІЗАН, що у 1942 р. сформували Інститут захисту рослин, організований окупаційною владою на місці ІЗАН.

Цей період докладно висвітлений: в евакуації по суті теріології не було, проте була активна народногосподарська діяльність і численні захисти дисертацій [Ролл 1944]. Натомість, в Києві активність зберігалася по всьому спектру довоєнних досліджень [Корзун 2019] і теріологічна складова становила помітну, ба навіть «елітну» частину досліджень [Загороднюк 2021]. У вересні 1943 р. значна частина фахівців, а з ними і колекцій, виїхала на захід, у т.ч. серед біженців-теріологів був і М. Шарлемань, на той час ключовий виконавець теми «Ховрахи України» [Хохлова 1998], а також і Г. Закревська, авторка знахідки і монографії про трогонтерія [Закревська 1935]. Цей найцінніший експонат академії безслідно зник, проте його ймовірні сліди виявлені автором [Загороднюк 2025]. Зникло на заході й багато інших матеріалів.

Повоєнна і радянська монополія

Порівняно з сучасним станом у радянські часи зоологія була монополізована ІЗАНом: йому належали палео- і зоомузей, до нього відносилися всі регіональні біостанції (Біла Церква, Чаплинка, Мелітополь, Теремки, Феофанія та ін.), в нього перейшла бібліотека ЗМАН, при ньому функціонувала єдина в країні аспірантура з зоології і єдина в Україні спецрада з захисту дисертацій, тільки там готувалися випуски «Фауни України» та «Червоної книги» [Топачевский & Монченко 1981].

Реально це була наукова імперія з усіма класичними вадами радянської доби — партійною владою, системою «свій-чужий» в професійному рості, дисертаціях, публікаціях, з пам'ятними дисертаційними банкетами. Ця ж система забезпечувала і можливості існування нормальних спільнот при відповідному рівні цинізму або мімікрії, передусім мисливських, дуже характерних для тогочасної зоології [Загороднюк 2023]. Відповідно, і формування Українського теріологічного товариства (УТТ) відбулося саме при ІЗАН, і навіть структура секцій УТТ повністю відображала структуру профільних для теріології відділів ІЗАН [Загороднюк 1996].

Це була реальність, в якій розвивалася й теріологія, і успіху цієї галузі значною мірою сприяло те, що директорами ІЗАН тривалий час були саме теріологи, зокрема: морфолог і анатом Володимир Касьяненко (1950–1963),

морфолог і цитолог Петро Мажуга (1963–1965), археолог і палеонтолог Іван Підоплічка (1965–1973), палеонтолог Вадим Топачевський (1973–1987). Заступниками директорів у різний час були також теріологи — еколог Ігор Смельянов (1987–1993) та морфолог Михайло Ковтун (1997–2007).

Сумарно ссавці було ключовими об'єктами у відділах палеонтології, популяційної екології, еволюційної морфології, моніторингу та охорони тваринного світу, фауни та систематики хребетних, а також у обох (похідних від інших) «музейних» відділах — відділі зоологічного музею (виокремлено з фауни та систематики хребетних) та відділі палеонтологічного музею, які нині є складовою ННПМ. Це був розквіт багатьох напрямків, зокрема й палеонтології [Топачевський 1972]. Звісно, увагу ссавці отримували й і інших підрозділах зокрема у відділі гельмінтології та у відділі цитології.

У створеному в процесі русифікації журналі «Вестник зоології» постійно з'являлися «передові» статті про народногосподарські потреби в зоологічних дослідженнях, руху зоології назустріч рішенням партії й уряду тощо. Були й статті про потреби розвитку російської термінології і відходу від «не вповне літературних» назв типу «кажан» або «перегузня». Подібні статті змушені були писати фактично всі керівники інституту й його відділів, а найпростішим виходом був розвиток різного роду прикладних активностей, як-то теми шкідливих тварин і боротьби за врожай, потреб розвитку мисливського чи рибного господарств, паразитологічних загроз тощо¹.

На випадково найпершим і одним з перших стали саме теріологічні випуски серії «Фауна України», включно з томом про кажанів і комахоїдних [Абеленцев *et al.* 1956], і томом про хижих родини мустелових [Абеленцев 1968]. Звісно, це період став часом розквіту в ІЗАН і в цілому в Україні теріологічних досліджень і подій — і бюджетних тем, і прикладних, і різних форм діяльності товариства, включно з проведенням наукових форумів і виданням тематичних збірників наукових праць. Серед останніх — два збірники наукових праць УТТ — «Вивченість теріофауни України, її раціональне використання та охорона» [Топачевський 1988] та «Ссавці України» [Топачевський 1993]. Огляд всіх видань див.: [Загороднюк 2015].

Період «застою» мав чимало плюсів — якщо більшість обходила теза на всесоюзних конференцій, то для натхненних завжди бути в доступі журнали, якщо одні казали про дисертації як «хлібні карточки» (варіант «поправки»), то інші, охочі, мали величезні можливості для дальніх і тривалих експедицій і транспортного обслуговування. Тому це був дійсно розквіт широких досліджень при фактично необмежених ресурсах. Ми мали можливості утримувати віварії з технічним персоналом і закупамі тон корму, виписували

---

¹ Вершиною іронії щодо тогочасних досліджень стала діалогія О. Черногуза «Аристократ із Ваянрки» (1977) і «Претенденти на папаху» (1983), в якій не тільки вгадуються окремі персони, але й зміло пародійовано наукові теми, включно з гібридизацією ондатр з їжаками (обидві теми були в ІЗАН на слуху — і промисел ондатр, і вивчення ролі їжаків у народному господарстві).

експедиційні машини по кілька разів на рік з талонами на бензин на 2–3 тис. км, їздили на стажування і конференції у найвіддаленіші куточки. Виписати машину з водієм з автопарку АН було так само просто, як і купити 100 акваріумів чи три термостати. Звісно, центральними подіями були великі експедиції (для неонтологів) та великі розкопи (для палеонтологів) (рис. 2).

Нормальним було зібратися на проводи експедиції або на розбір привезених зразків, на «слайдовиська» з підсумками поїздок. Відділи змагалися за аспірантів, і окрім конкурсу аспірантів також були й конкурси відділів. Все частіше обговорювалися варіанти піднесення «обраних» через введення і активну експлуатацію поняття «наукових шкіл» (останнє існує й дотепер). Наукові школи увічнювали і без того незмінних начальників, яких довічно призначали в Президії НАНУ і які не підлягали атестаціям чи перевиборам. Такі статуси недоторканих у керівників всіх рівнів зберігаються й дотепер.

Теріологія періоду незалежності

Новий період дав нові форми розвитку. Варто вирізнити кілька паралельних процесів, доволі розтягнутих у часі, проте з огляду на історичні масштаби не таких і тривалих: (1) зникнення монополій і формування нових інституцій, (2) розвиток теріологічного товариства з виразною децентралізацією активності, (3) прорив у світові мережі співпраці.

За першим процесом маємо відмітити такі ключові особливості. Передусім, активно формувалися нові академічні інституції, що передбачали або припускали теріологічні дослідження. Серед них — Національний науково-природничий музей та Інститут еволюційної екології, де вийшла не одна вагома теріологічна праця. По друге, зникла монополія на спеціальність і захисти дисертацій, яку півстоліття утримував ІЗАН: тепер готувати дисертації можна за більшою кількістю спеціальностей (напр., геологія для палеонтологів, екологія для природоохоронців (і не тільки), лісове господарство для мисливствознавців і, звісно, власне зоологія, яка тепер лише частина біології). По-третє, кардинально змінилося публікаційне поле — тепер маємо низку видань, які за статусом такі з високі, як і видання родом з радянської доби, і тепер немає черг по 1–2 роки на публікації, як це було колись.

Рис. 2. Київські палеонтологи на розкопі Межиріч–1 (Черкащина), близько 1966–1967 рр.: Веніамін Бодрягін (?), Володимир Івановський (?), Іван Підоплічко, Володимир Пінчук, (?), (?). Ідентифікації Л. Рековця.

За другим процесом — передусім важливо відмітити, що академічна незалежність як нова реальність стала вагомим фактором розвитку науки в Україні, як в житті академії, так і УТТ. Рішучий відхід від типової станово-кланової системи і клонованих академічних структур визначив успіх товариства як корпорації. Це дозволило розвивати ті форми активності, які на місці були найбільш бажаними, реальними і прийнятними. Зокрема, в рамках теріологічного товариства розвинулася система щорічних шкіл-семінарів (Теріо-шкіл) і тематичних видань, які дозволили суттєво активізувати регіональні і тематичні дослідження і, понад те, актуалізувати ті напрямки, які вимагали чи заслуговували уваги й поширення, без інерційної системи планування й узгоджень, які були раніше. Про віхи і перспективи розвитку УТТ див.: [Загороднюк 2022] та нарис про УТТ на початку цього видання.

За третім напрямком (прорив у світові мережі співпраці) відбулися кардинальні зміни у обміні досвідом й матеріалами з іноземними колегами, що було фактично неможливим до початку 1990-х років. Це суттєво змінило як напрямки розвитку досліджень, так і розуміння тем і матеріалу через можливість порівнянь, до того фактично недоступних. Участь у спільних проєктах, привезені нові методики, поширення нових ідей у накопиченні й опрацьованні даних, можливість поширення власних доробків через світові видання — все це кардинально змінило реалії розвитку зоологічної науки в Україні загалом і теріології, зокрема. Звісно, цьому сприяли не тільки нові технічні можливості чи вихід за межі великої бідності¹, з'явилися нові орієнтири, нові стандарти, нові можливості й нові вимоги.

Всі три процеси породили нову реальність, в якій важливими є фактичні успіхи, а не статуси чи посади, де домінує поняття реєг, а не «знайомий, який завжди підтримає»; тепер і дисертації без збору відгуків, часто замовних. І тепер той час, коли невелика стаття в поважному виданні важливіша то грубу і красиву монографію, надто з самвидаву. Проте все це стало надпотужним ситом для всієї системи функціонування науки та її попит. Тепер дуже мало кафедр зоології і тепер вкрай непросто уявити, де може бути важливим зоолог. Скорочення штатів академічних установ, яке триває і яке, схоже, є метою влади аж до переведення академії у статус громадської організації, а також суттєве ускладнення системи підготовки аспірантів не залишають надій.

Тому маємо чесно говорити і про ті негативні процеси, які породила «еволюція» науки в Україні останнього часу. Передусім, абсолютно зникли пріоритети, які вважалися чи не статутними, як от видання «Фауни України» чи «Червоної книги». Їхнє згасання очевидне, як і загалом те, для кого і для чого ведуться такі проєкти чи пишуться такі фундаментальні видання. По-друге, фактично зникло поняття експедицій, тепер це короткі і комфортні виїзди, і мова вже навіть не йде про дальні експедиції з наметами і казанами.

¹ Тепер важко уявити, але перші наші закордонні відрядження на початку 1990-х були при зарплаті 3–5\$ і з обов'язковими кип'ятильниками і пачками дешевої вермішелі та кіло сала.

По-третє, ідеї зоозахисту фактично поставити поза законом всі традиційні способи здобування і дослідження зоологічного матеріалу, включно зі звичайними мишоловками, годі казати про рушниці або тенета. Відповідно, фактично припинилося наповнення колекцій [Загороднюк 2021]. По-четверте, мало кому тепер можна довести актуальність будь-якого традиційного дослідження, якщо воно не стосується «універсальної» ідеї моніторингу біоти або загроз від неї, або не може стати актуальною новиною. По-п'яте, фактично перестали існувати всі експериментальні бази й лабораторії: тепер не функціонують ні стаціонар ІЗАН у Феофанії, фактично вмерла (принаймні за теріологічною складовою) біобаз «Теремки».

Нарешті, складається стійке враження, що зоологію дуже скоро «прикриють» не тільки як кафедральну чи дисертаційну спеціальність: інтерес до аспірантури критично впав, як і до досліджень фауни чи мінливості; в ІЗАН, для прикладу, припинили існування всі базових в діяльності УТТ відділ популяційної екології¹ (рис. 3) та лабораторія мисливської фауни, згас коліс людний відділ палеотеріології в ННПМ. Таксидермісти тепер не в пошані та й часто без роботи. Приріст нових фахівців явно і суттєво відстає від убубання досвідчених. І все це посилено тепер війною.

Рис. 3. Відділ екології на біобазі «Теремки», близько 1995 р.: О. Зиков, О. Михалевич, В. Гурьянова, І. Ємельянов, С. Золотухіна, В. Хоменко, В. Песков, Т. Котенко, О. Петрусенко, О. Маслова. З альбому С. Золотухіної. Відділ екології був базовим у роботі секції екології УТТ, її секретарем була С. Золотухіна, промотор — О. Михалевич; тут у 1982–2003 рр. працював і автор. Серед теріологів (поза кадром) у відділі були також І. Бала, В. Горлинський, О. Купко, О. Котляров, В. Поліщук, І. Поліщук, І. Сокур, С. Тесленко.

Рис. 4. Морфологи ІЗАН на 80-річчі Сави Филімоновича Манзія (22.12.1993, біобаз «Феофанія»). Верхній ряд: Р. Лихотоп, І. Богданович, Я. Омельковець, М. Ковтун, Л. Осинський (позаду І. Дзевєрін), С. Рудик, О. Березкін, О. Мельник, В. Левчук, М. Ільєнко, В. Луценко. Нижній ряд: К. Мельник, І. Ковальова, С. Манзій, Н. Жукова, В. Кликов.

¹ Назва не раз мінялася, це найкоротша версія.

Поточні напрямки

Життя в умовах війни (2014–2025) наклало непоправний негативний відбиток на діяльність всіх установ і їхніх підрозділів. Проте певні тенденції, які мають перспективу розвитку, існують. Відродження вище згаданого колишнього — нереальна за поточних умов задача — в умовно осяжному майбутньому не буде вже ні відділів популяційної екології чи палеозоології, ні дальніх експедицій чи обліків чисельності гризунів. Не буде й гучних великих конференцій. Проте розвиток буде. І явно перспективними й новими формами активності, реальними й актуальними, мали би стати такі:

1) розвиток систем моніторингу фауни, включно з поширенням ГІС-технологій, входженням у проекти з агрегаторами фауністичної інформації і моделями динаміки видів, видових ареалів і складу угруповань;

2) порівняльно-морфологічні дослідження матеріалу із залученням сучасних методик 3d-аналізу та набуття досвіду в експертній роботі щодо біологічних зразків та їх ідентифікації за різними критеріями;

3) розвиток всього спектру молекулярних досліджень, як на широких ареалах (генеогеографія), так і в царині «молекулярної екології»; розвиток систем генетичної ідентифікації проб, вкл. переоцінки давніх колекцій;

4) аналіз актуальних прикладних задач включно з природоохороною та аналізом і прогнозами біологічних інвазій, розвитку різних напрямків біодікації та розробки заходів з покращення стану популяцій раритетів;

5) участь у злгоденних темах, зокрема впливів війни на фауну, планів на відновлення природних комплексів і форм природокористування (включно з мисливським господарством, контролем зоонозів тощо).

Серед явних позитивів, прямо дотичних до «української» теріології, стали поширення й стабілізація сучасної термінології й номенклатури, ріст частки англomовних праць, збільшення кількості праць із моделюванням і необхідним рівнем статистики, належне поширення праць через системи обміну даними про наукові доробки (вкл. ResearchGate), збільшення частки проблемних досліджень взамін домінуючої раніше регіональної фауністики.

Одночасно варто зауважити, що роль всіх інтегруючих систем, включаючи академії чи товариства, зокрема й УТТ, з часом явно зменшується і, очевидно, на перспективу буде втрачена. Кожний дослідник тепер має можливість створювати власні «бульбашки» й мережі і часто не потребує існуючих зовнішніх шаблонів для розвитку наукової активності. Тому очевидно, що подальший розвиток теріологічних досліджень буде не лише максимально відцентровим, але й фактично автономним для кожного учасника.

Відносно значимими факторами залишаються тільки патріотичні — дослідження «спільної» фауни, «топічні» зв'язки по роботі на суміжних робочих місцях та публікації у спільних виданнях, надто тематичних і регіональних, якщо до такого буде інтерес.

Персоналії

Обсяг інформації про теріологів зі складу київських академічних осередків є надвеликим, в мірілі представлених в *Novitates Theriologicae* нарисів мова має йти про понад 100 персон¹. Проте є персони, які відіграли особливу чи найбільш помітну роль у розвитку теріологічних досліджень і теріологічного товариства. Тут список обмежено тими, хто був у праці з часу формування товариства у 1972 р. Загалом наведено стислу інформацію про 20 персон (за абеткою, без звань і посад), по три рядки на кожного:

1. Абеленцев, Василь (1913) [нарис в NT14] — світоч української теріології, один із найпродуктивніших дослідників, неперевершений знавець фауни, автор двох «Фаун», визнаний авторитет, з надвисоким впливом на суміжних колег.
2. Баркасі, Золтан (1992) — дослідник дрібних ссавців, один із найактивніших учасників УТТ нового часу (після 2014), член оргкомітетів кількох теріологічних шкіл і редактор всіх видань УТТ останніх 10 років.
3. Галака, Борис (1929) [нарис в NT14] — один із фундаторів мисливської тематики і мисливської лабораторії в ІЗАН (і загалом в академії), організатор низки спільник з УТМР конференцій і збірників наукових праць.
4. Годлевська, Олена (1979) — провідний фахівець з фауни й екології кажанів, один із ключових організаторів роботи УТТ у форматі Теріюшколи у 1990–2010-х роках, один з авторів сайтів УТТ, організатор роботи УЦОК².
5. Гольдін, Павло (1978) — знаний фахівець по морських ссавцях, їх еволюційній морфології та палеонтології, дослідник еволюції ссавців; один із активних учасників і організаторів Теріологічних шкіл 1999–2011 років.
6. Дзеверін, Ігор (1967) — один із найуспішніших морфологів, фахівець з вивчення краніології ссавців, палкий прихильник застосування статистики в кожному науковому дослідженні, досвідчений опонент і редактор.
7. Смелянов, Ігор (1947) [нарис в NT15] — фундатор секції екології УТТ, один з найактивніших дослідників мікротеріофауни 1970–1990-х рр., незмінний віцепрезидент і (після В. Топачевського) в.о. голови УТТ, академік НАНУ.
8. Золотухіна, Світлана (1936) [нарис в NT14] — мікротеріолог, фахівець у вивченні степових мишовидих гризунів і їхньої екофізіології; багаторічний секретар екологічної секції УТТ і один з організаторів її конференцій.
9. Ковтун, Михайло (1937) [нарис в NT14] — багаторічний керівник морфологічного відділу ІЗАН і морфологічних дисертацій, присвячених ссавцям, автор низки досліджень з еволюційної морфології кажанів, заст. Голови УТТ.
10. Коробченко, Марина (1974) — дослідниця землеріїв, один з організаторів низки теріюшкіл і семінарів 2005–2015 років, незмінний редактор і секретар редколегій всіх теріологічних видань УТТ останніх 20 років.

¹ Бюлетень *Novitates Theriologicae*: <http://teriushkola.org.ua/ua/novitates.htm> (див. томи 14–17).

² УЦОК — Український центр охорони кажанів — секція УТТ, один із найпотужніших рухів 1990–2010-х років, сформований первинно як реабілітаційний центр для кажанів (при Київсько-му зоопарку), слідом як група з організації зимових обліків і кільцювання кажанів.

Крахмальна, Тетяна (1956) [нарис в NT16] — палеотеріолог, знавець викопної макротеріофауни; секретар УТТ періоду незалежності й до початку війни (1992–2014), автор всіх звітів УТТ для Президії НАНУ у 1990–2010-х рр.

11. Крижанівський, Валентин (1938) [нарис в NT14] — багаторічний керівник відділу фауни і систематики хребетних і мисливської лабораторії ІЗАН, один із членів Президії УТТ і голова секції мисливських звірів.

12. Михалевич, Орест (1939) [нарис в NT14] — організатор роботи секції екології УТТ та її форумів, упорядник більшості видань УТТ 1990–2000-х років; великий спеціаліст у науковому пізнанні, консультант багатьох дисертантів.

13. Підоплічко, Іван (1905) [нарис в NT14] — найактивніший теріолог 1930–1970-х років, який розвинув пелетковий метод вивчення мікротеріофауни і багато сил доклав до розвитку зооархеології; один із фундаторів УТТ.

14. Семенов, Юрій (1947) [нарис в NT15] — палеотеріолог, один із «тихого» активу товариства, який сприяв великій кількості ініціатив і, між іншим, продовж багатьох років забезпечував розсилку електронних листів УТТ.

16. Тищенко, Володимир (1970) — хіроптеролог, знавець мисливської теріофауни, один із засновників УЦОК, учасник всіх хіроптерологічних експедицій 1990–2010-х років, організатор низки теріологічних шкіл і конференцій.

17. Топачевський, Вадим (1930) [нарис в NT14] — палеотеріолог і організатор науки, багаторічний голова УТТ; титан наукової думки, автор близько 10 теріологічних монографій і збірників наукових праць, академік НАНУ.

18. Рековець, Леонід (1948) [нарис в NT14] — палеотеріолог і знавець еволюційної морфології дрібних ссавців, один із учнів В. Топачевського, автор низки монографій, консультант багатьох колег з питань ідентифікації видів.

19. Рогатко, Інна (1936) [нарис в NT15] — мікротеріолог і екотоксиколог; один з організаторів роботи і секретар УТТ, починаючи з формування Українського відділення ВТО і до 1992 р. (реорганізація УВ ВТО в УТТ).

20. Філіпчук, Неоніла (1946) [нарис в NT15] — дослідник середньорозмірних гризунів — ховрахів і сліпаків; багаторічний активіст УТТ і його скарбник (в епоху, коли платили внески); знавець історії теріологічних досліджень.

Післямова

Наразі не найкращі часи для розвитку природничих досліджень, надто фундаментальних. Пандемія-2019 і війна-2022 припинили більшість форм активності академії та товариств. Йдуть процеси стискання академічних програм і штатів, скорочення фінансування всіх напрямків, що не мають прямих стосунків до потреб країни чи війни. Все це суттєво погіршується зменшенням ролі «традиційних» прикладних напрямків — захисту рослин, звіроводства і мисливствознавства, чому «сприяють» і деградація природи, і зоозахисні рухи. Очевидно, що всі подальші форми існування теріології в її традиційному форматі (фауністика, видання, лабораторії) примарні і в попередньому форматі фактично не здатні продовжити своє існування.

Правдоподібно, що теріологічна галузь існуватиме надалі лише у форматі громадських об'єднань, можливо в афіліації з природничими музеями. Надій на академічні осередки все менше, вони зникають через відсутність попиту на такі дослідження, нищення позитивного іміджу науковців (особливо здобувачів матеріалу), глибокого розриву між практичними задачами та можливостями академічного супроводу проєктів. Відповідно, мають пройти свою еволюцію й взаємини академії наук з іншими академіями і з громадськими об'єднаннями, включно з УГТ, а також з мисливськими товариствами і господарствами, реабілітаційними центрами для дикої природи, природоохоронними об'єднаннями, державними службами моніторингу природи.

Література

- Абеленцев, В. І., І. Г. Підоплічко, Б. М. Попов. 1956. *Загальна характеристика ссавців. Комаходні, кажани*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–448. (Серія: Фауна України; Том 1: Ссавці, вип. 1).
- Абеленцев, В. І. 1968. *Кунциеві*. Наукова думка, Київ, 1–278. (Серія: Фауна України; Том 1: Ссавці, вип. 3).
- Загороднюк, І. В. 1999. Теріологічна школа та розвиток теріологічних досліджень в Україні. *Заповідна справа в Україні*, **5** (1): 78–81. URL
- Загороднюк, І., О. Годлевська. 2008. Давні видання зоологічного профілю в Україні та теріологія на сторінках «Збірника праць Зоологічного музею». *Раритетна теріофауна та її охорона*. Луганськ, 299–307. (Праці Теріологічної школи; Вип. 9). URL
- Загороднюк, І. 2015. Видання Українського теріологічного товариства та розвитку часопису «Праці Теріологічної школи». *Праці Теріологічної школи*, **13**: 114–142. CrossRef
- Загороднюк, І., В. Пархоменко. 2018. Український зоологічний журнал та видання-послідовники на тлі історії зоології в Україні. *Geo&Bio*, **16**: 147–154. CrossRef
- Загороднюк, І., К. Очеретна. 2019. Зоологічний музей Української академії наук за 100 років: статуси, підпорядкування, керівники. В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Природнича музеологія. Випуск 5*. ННІМ НАНУ, Київ, 45–52. URL
- Загороднюк, І. 2021. Ховрахи війни: історія зоологічних досліджень та колекцій Spermophilus в умовах Райхскомісаріату Україна. *Наукові записки Державного природознавчого музею*, **37**: 17–38. CrossRef
- Загороднюк, І. 2022. 50 років Українського теріологічного товариства: ключові віхи. *Theriologia Ukrainica*, **23**: 136–156. CrossRef
- Загороднюк, І. 2023. Шлях зоолога Срібної доби: практики польової роботи, добування і колекціонування матеріалу. *Geo&Bio*, **25**: 3–31. CrossRef
- Загороднюк, І. 2025. Зоологічні колекції в періоди революцій, перебудов та воєн: досвід України протягом ХХ–ХХІ століть. *Theriologia Ukrainica*, **29**: 14–60. CrossRef
- Закревська, Г. 1935. *Elephas trogontherii Pohl. з правобережжя Середнього Дніпра (нижче м. Новогеорґіївська, проти с. Табурища)*. Видавництво Української академії наук, Київ, 1–137. (Серія: Праці Геологічного інституту Української АН; Том 5).
- Звідомлення... 1922. Звідомлення Всеукраїнської Академії Наук за 1922 р. В кн.: Шмельов В. Г. [та ін.] (упоряд.). 1993. *Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали*. Ред. П. С. Сохань. АН України, НБУВ. Наукова думка, Київ, 333–346.
- Караваев, В. 1926. Короткий нарис розвитку й сучасного стану Зоологічного Музею У.А.Н. *Труди Фізично-Математичного Відділу Української АН*, **4** (2): 21–30.
- Корзун, О. В. 2019. *Сільськогосподарська дослідна справа в Україні в роки Другої світової війни (1939–1945)*. ТОВ «Твори», Вінниця, 1–440.
- Крижов, П. А. 1936. Географічне поширення шкідливих гризунів УСРР. *Збірник праць зоологічного музею*, **16** (1935): 33–91. URL

- Мигулін, О. О. 1938. *Звірі УРСР (матеріали до фауни)*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–426. URL
- Онопрієнко, В. Л., Т. О. Щербань. 2008. *Джерела з історії Українського наукового товариства в Києві*. ДП «Інформ.-аналіт. агентство», Київ, 1–352. URL
- Онищенко, О. С. (ред.). 2003а. *Історія Національної академії наук України (1934–1937): Документи і матеріали*. Упоряд. В. А. Кучмаренко [та ін.]; НАН України, НБУВ, Київ, 1–831. ISBN 966-02-2979-8
- Онищенко, О. С. (ред.). 2003б. *Історія Національної академії наук України (1938–1941): Документи і матеріали*. Упоряд. В. А. Кучмаренко [та ін.]. НАН України, НБУВ, Київ, 1–920.
- Погребняк, Л. П., Н. С. Пивоварова. 1969. Систематичний покажчик до видання Інституту зоології АН УРСР «Збірник праць Зоологічного музею» за 1926–1963 рр. *Збірник праць Зоологічного музею*, **33**: 11–22.
- Погребняк, С., Є. Писанець, В. Маніло. 2010. Зоологічний музей ім. М. М. Щербака: минуле та сучасне. *Світогляд*, № 4: 36–45. URL
- Ролл, Я. В. [1944]. Звіт Інституту зообіології АН УРСР про роботу в евакуації. [Док. № 130. 10.07.1944]. В кн.: Онищенко, О.С. (ред.). 2007а. *Історія НАН України (1941–1945). Частина 1. Документи і матеріали*. Упорядн. Л. М. Яременко та ін. НБУВ, Київ, 1–808.
- Топачевский, В. А. 1972. Итоги, состояние и перспективы изучения ископаемых позвоночных на Украине. *Вестник зоологии*, № 2: 3–7.
- Топачевский, В. А., В. И. Монченко (ред.). 1981. *Институт зоологии им. И. И. Шмальгаузена*. Наукова думка, Киев, 1–116.
- Топачевский, В. А. (ред.). 1988. *Изученность териофауны Украины, ее рациональное использование и охрана : Сборник научных трудов*. Наукова думка, Киев, 1–140. ISBN 5-12-000320-6.
- Топачевский, В. А. (ред.). 1993. *Млекопитающие Украины : Сборник научных трудов*. Наукова думка, Киев, 1–168. ISBN 5-12-002801-2.
- Хохлова, О.М. 1998. *М. В. Шарлемань. Життєвий шлях. Наукова спадщина*. Полтава, 1–160.
- Шпак, А. П., О. В. Юркова. 2010. Національна академія наук України [Електронний ресурс]. В кн.: Смолій, В. А. [et al.]. *Енциклопедія історії України: Т. 7 (Mi–O)*. НАН України. Інститут історії України. Наукова думка, Київ, 1–728. URL
- Щербак, Н. Н. 1981. Зоологический музей. В кн.: Топачевский, В. А. (отв. ред.). *Институт зоологии им. И. И. Шмальгаузена АН УССР*. Наукова думка, Киев, 29–37.

Резюме

ЗАГОРОДНЮК, І. Київські академічні осередки розвитку териологічних знань у плінні часу (ЗМАН, ЗооБІН, ІЗАН, ННПМ). — Стислий опис історії розвитку териологічних досліджень в київських академічних осередках протягом останніх 100 років з увагою до стану досліджень у період існування Українського териологічного товариства. Загалом у переліку вісім установ та їх відділень, центральною з яких є Зоологічний музей УАН. Саме на базі його формувалися або від якого (чи його похідних) відділялися інші установи, ключовими з них на сьогодні є Національний науково-природничий музей (ННПМ) та Інститут зоології (ІЗАН) НАН України. Найпотужнішим центром розвитку териології у повоєнні роки і до кінці 20 ст. був ІЗАН, в структурі якого існувало чотири відділи з явним переважанням териологічних тематик (екологія, морфологія, фауністика, палеонтологія) і чотири відділи та лабораторії з помітною увагою до ссавців (паразитології, охорони природи, мисливської фауни, зоологічного музею). В ННПМ такими підрозділами стали відділи зоології та палеонтології, що у 1997 р. відділилися від ІЗАН. Розглянуто ключові напрямки досліджень названих підрозділів названих та інших установ.